

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.10.75](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.10.75)

УДК 331.556

*О. Т. Риндзак,
кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
відділ проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів,
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М.І.Долішнього НАН України»,
ORCID: 0000-0001-9889-3510*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ*

*О. Ryndzak
PhD in Economics, Senior Researcher,
Department of Social and Humanitarian Development's Problems of the Regions,
State Institution "Institute of Regional Research Named after M.I.Dolishnyi of the National
Academy of Sciences of Ukraine"*

CONCEPTUAL BASIS OF THE POPULATION'S MIGRATION ACTIVITY RESEARCHES

Уточнено поняття міграційної активності населення та його співвідношення з поняттям міграції. Розроблено модель потенційної міграційної активності, що включає три рівні: міграційна установка, прийняте рішення щодо міграції та підготовка до здійснення міграційного переміщення. Проаналізовано соціологічні опитування щодо проблем потенційної міграції, проведені провідними інституціями України. Запропоновано логіко-структурну схему дослідження потенційної міграційної активності, що дозволяє вивчити типи міграційної активності залежно від її рівня та ступеня вираженості міграційних прагнень особистості. Це може послужити методологічною основою для проведення соціологічних досліджень з цієї проблематики та забезпечить грамотну інтерпретацію їх результатів. Крім того, ідентифікація різних рівнів потенційної міграційної активності дозволить розробити відповідні заходи державної міграційної та соціально-економічної політики з метою оптимізації міграційної ситуації в Україні.

This article provides the author's methodological approach to the study of a population's migration activity. In particular, the definition of "migration activity" and its relationship with "migration" is specified. "Migration activity" is a wider notion. It means not only territorial movement of population between settlements, but also decision-making, preparation for such movement, as well as processes of adaptation in the host society, return and reintegration. Thus, a realized and unrealized (potential) migration activity is distinguished. The theoretical and methodological basis of the realized migration activity investigation is well developed. At the same time the conceptual basis of potential migration activity needs to be improved. The model of the potential migration

* Статтю опубліковано в рамках виконання наукової теми «Міграційна активність населення Карпатського регіону» (№ д.р. 0119U002010).

activity is proposed. It includes three levels: migration desires (attitudes), decision to migrate and preparation for migration.

The sociological surveys on problems of potential migration, conducted by the leading institutions of Ukraine, are analyzed. The surveys' results show a high level of population's migration desires. But these surveys are not comprehensive and highlight only some aspects of the migration activity problem.

A logical and structural scheme of the potential migration activity investigation is developed. It involves not only studying of its three main levels but also allows identification of types of potential migration by the degree of expression of the migration desires of individuals (poor, moderate and strong). In other words, three levels of potential migration activity and three levels of expressed readiness to migrate create a potential migration activity typology. The most acceptable type is when individual would like to migrate for a short period. And the most risky (in terms of migration losses) type is characterized by preparation to leave abroad for permanent residence.

The methodological approach, covered in the article, is the basis for conducting sociological researches on these issues and provides a competent interpretation of the sociological results. In addition, the identification of different levels and types of potential migration activity will allow the development of appropriate measures of state migration and socio-economic policy in order to optimize the migration situation in Ukraine.

Ключові слова: міграція; міграційна активність; потенційна міграційна активність; міграційна установка; міграційна готовність.

Key words: migration; migration activity; potential migration activity; migration attitude; migration readiness.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою розвитку глобалізованого світу стали процеси міжнародної міграції населення. Після здобуття незалежності, активно включившись в ці процеси, Україна стала одним із найбільших донорів людського потенціалу для пострадянських та європейських країн. Очевидно, що значні еміграційні неконтрольовані потоки призводять до вимивання найбільш цінного людського потенціалу за межі України, що веде до демографічних втрат, спричинює низку соціальних та економічних проблем. За таких обставин актуалізується необхідність дослідження як реальної, так і потенційної міграційної активності населення України, виявлення основних її чинників та вироблення на цій основі відповідних заходів державної міграційної й соціально-економічної політики України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність та гострота проблем міграційної активності населення зумовили зростання інтересу до неї широкого кола науковців. Тут відомими є праці зарубіжних дослідників: Дж. Борхаса, П.Бурдье, Г.Кларка, Дж. Массея, Дж. Солта, С.Фільозе, Д.Гернера та ін. Вагомий вклад у дослідження міграційної активності населення зробили такі українські науковці: Власюк О.С., Гайдуцький П.І., Западнюк С.О., Лібанова Е.М., Макогон Ю.В., Малиновська О.А., Пирожков С.І., Позняк О.В., Прибиткова І.М., Садова У.Я., Хомра О.У., Юськів Б.М. та ін. Однак, слід зауважити, що значна кількість публікацій ґрунтується здебільшого на аналізі статистики реалізованої міграційної активності населення України. Водночас, проблеми потенційної міграції, теоретичні підходи до її вивчення залишаються не достатньо розробленими.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розвиток концептуальних основ дослідження потенційної міграційної активності населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «активність» походить від латинського «*activus*», що у перекладі означає «діяльний, енергійний» [1, с.29]. Вживається для позначення діяльного стану, участі у чомусь, здатності діяти і як протиставлення поняттю «пасивність». Загалом міграційна активність характеризує міру здатності особи до участі у міграційних процесах.

«Міграційна активність» та «міграція» є дуже близькими і взаємопов'язаними, однак не тотожними поняттями. Міграція – це територіальне переміщення населення між адміністративними районами, населеними пунктами в межах однієї країни чи через державні кордони, не залежно від мети, тривалості чи регулярності.

З одного боку можна стверджувати, що міграційна активність це і є міграція, здійснення міграційного руху. Однак, ми вважаємо, що поняття міграційної активності є ширшим, оскільки означає не лише просторове переміщення населення між населеними пунктами, а й прийняття рішення, підготовку до такого руху, а також процеси адаптації у приймаючому соціумі, повернення та реінтеграції. Таким чином, можна виокремити реалізовану і нереалізовану (потенційну) міграційну активність.

Найбільш поширеними і добре розробленими аспекти дослідження реалізованої міграційної активності є міграція населення та його інтеграція. Міграція вивчається за допомогою абсолютних (кількість прибулих/вибулих за певний період, сальдо міграції, міграційний оборот) та відносних (інтенсивність міграції по прибутті/вибутті, інтенсивність міграційного обороту та сальдо міграції) показників [2, с.102]. Щодо інтегрованості мігранта у приймаючому соціумі, то тут розроблено низку індикаторів, за якими проводиться моніторинг у більшості країн світу. Зокрема, ще у 2004 році міжнародний аналітичний центр з міграційної політики (Migration Policy Group) розробив Індекс політики інтеграції мігрантів (MIPEX), який вже роками розраховується у всіх країнах-членах ЄС, а також у Канаді, США, Швейцарії, Норвегії, Австралії, та ін. Він включає 167 індикаторів інтеграції, кожен з яких є питанням, що стосується однієї з восьми сфер політики (мобільність на ринку праці, возз'єднання сім'ї для мігрантів з третіх країн, освіта, здоров'я, участь у політичному житті країни, довготермінове проживання, отримання громадянства, антидискримінаційні заходи) [3].

Щодо потенційної міграційної активності особистості, то її формування починається із загального позитивного ставлення до міграції, бажання її здійснити, або ж схильності людини, певного рівня її мобільності (див.Рис.1). Коли йдеться про добровільну міграцію, особливо економічного характеру, то тут можна погодитись з думкою тих авторів, які вважають, що міграція є наслідком незадоволених потреб особистості, обмежених можливостей щодо її самореалізації [4, с.124]. Тобто, коли людина протягом тривалого часу не має можливості задовольняти найголовніші свої потреби та досягати поставлених цілей за місцем свого постійного проживання, то вона шукає способи вирішення цієї проблеми. Її рішення і подальші дії залежать як від особистісних ціннісних орієнтацій, міграційних установок, так і від дії низки постійних і ситуативних факторів. Міграційні установки виступають психологічним регулятором поведінки людини і визначаються як диспозиція, схильність особистості (групи осіб) до реалізації потенційної міграційної активності у певній ситуації чи за відповідних умов.

Рис.1. Модель потенційної міграційної активності: особистісний вимір
(авторська розробка)

Слід зауважити, що на весь процес прийняття рішення щодо міграції та реалізацію цього рішення впливає ціла низка зовнішніх стосовно особи факторів. При цьому йдеться як про регіон проживання особистості, так і приймаючий соціум (регіон чи країна призначення). Ці фактори відповідно можуть служити виштовхуючими і притягуючими чинниками для потенційного мігранта. З іншого боку, сприйняття факторів зовнішнього середовища та формування міграційної мотивації, що є основою активності, залежить від соціально-демографічних характеристик особистості (вік, стать, освіта, сімейний стан, статус зайнятості, соціальний статус та ін.).

Після прийняття рішення щодо міграції починається підготовка до цього процесу, що становить третій рівень потенційної міграційної активності. Якщо йдеться про виїзд до іншої країни, то на цьому етапі потенційний мігрант збирає необхідну інформацію, намагається встановити контакти, знайти роботу, готується до виїзду, а також вивчає мову країни призначення. Таким чином, від моменту прийняття рішення щодо міграції (планування міграційного переміщення) до здійснення власне самої міграції може пройти чимало часу

(навіть кілька років). У зв'язку з цим важливим є запровадження моніторингу міграційних установок, настроїв населення. Його результати послужать основою для розробки адекватних механізмів регулювання міграційних процесів з метою запобігання масовому виїзду працездатного населення за межі країни і, водночас, забезпечення надійних механізмів соціально-економічного захисту для тих, хто все ж здійснив міграційне переміщення.

Очевидно, що індивід з низьким рівнем соціально-психологічної мобільності, попри обмежені можливості задоволення потреб у регіоні чи країні свого проживання, не намагається вирішити свої проблеми шляхом міграції. І навпаки, особистість з високим рівнем готовності до зміни способу життя та позитивними міграційними установками приймає рішення мігрувати. Тому, попри те, що під час соціологічних опитувань досить значна кількість людей висловлює бажання мігрувати, тобто демонструє позитивні міграційні установки, зовсім незначна їх частина має реальні плани щодо здійснення міграційного переміщення.

За останній період в Україні проведено цілу низку соціологічних обстежень щодо виявлення міграційних намірів населення. У таблиці 1 наведено кілька з них.

Таблиця 1
Приклади досліджень потенційної міграційної активності населення України

Хто проводив дослідження	Дата проведення польового етапу, вибірка сукупність	Питання анкети	Варіанти відповіді та результати
Інститут соціології НАН України	Щорічне моніторингове дослідження особливостей розвитку українського суспільства 2002-2016 р. Розрахункова вибірка охоплює 1800 осіб, які репрезентують доросле населення України за статтю, віком, освітою, типом поселення.	«Чи плануєте Ви у найближчий рік поїхати за кордон на тимчасові заробітки?»	<p><i>За результатами 2002 р.:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Так – 6,9% ➤ Ні – 92,7% ➤ Не відповіли – 0,4% <p><i>За результатами 2016 р.:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Так – 10,8% ➤ Ні – 88,2% ➤ Не відповіли – 1%
Київський міжнародний інститут соціології за анкетною міжнародного громадсько-політичного тижневика «Дзеркало тижня»	21 листопада-15 грудня, 2017 р. Опитано 2039 осіб у 110 населених пунктах усіх областей України, окрім АР Крим та непідконтрольних Україні частин Донецької і Луганської областей.	<p>1. «Чи замислювались ви про те, щоб виїхати з України?»</p> <p>2. «Чи готові ви виїхати з країни?»</p> <p>3. «На який період ви плануєте виїхати з України?»</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Так, замислювався – 29,1% ➤ Ні, не спадало на думку – 63,6% ➤ Важко сказати/Не знаю – 7,3% <ul style="list-style-type: none"> ➤ Так, готовий і роблю певні кроки для цього – 6,3% ➤ У принципі готовий, але поки для від'їзду нічого не робив – 10,8% ➤ Поки не готовий, але хотів би, якщо будуть сприятливі обставини – 20% ➤ Не готовий за жодних умов – 56,9% ➤ Важко сказати/Не знаю – 6,1% <p><i>Розподіл відповідей осіб, котрі висловили готовність до виїзду:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Доти, доки в Україні не почнеться стійке економічне зростання – 26,1% ➤ Я хочу їздити на сезонні роботи за кордон, але не виїжджати назавсім – 15,4% ➤ Назавжди – 14,1% ➤ Я хотів би заробити гроші, а потім відкрити свою справу в Україні – 12,8% ➤ Я хотів би отримати нові знання і досвід, а потім повернутися в

			Україну – 9,3% ➤ Поки не закінчиться війна – 2,9% ➤ Інше – 0,4% ➤ Важко сказати / Не знаю – 19%
Соціологічна група «Рейтинг»	Вересень 2016 р. 2000 респондентів. Вибірка репрезентативна за віком, статтю, регіонами і типом поселення.	«Чи хотіли б ви поїхати за кордон на постійне місце проживання?» «Чи хотіли б ви працювати/отримати роботу за кордоном?» «Чи вже цікавилися можливостями працевлаштування за кордоном?»	➤ Однозначно так – 10% ➤ Скоріше так – 20% ➤ Важко відповісти – 6% ➤ Скоріше ні – 22% ➤ Однозначно ні – 42% ➤ Однозначно так – 19% ➤ Скоріше так – 22% ➤ Важко відповісти – 7% ➤ Скоріше ні – 18% ➤ Однозначно ні – 34% ➤ Так – 28% ➤ Ні – 72%
GFK Ukraine на замовлення Представництва MOM в Україні	Квітень-червень 2017 р. 5000 респондентів старше 16 р. Вибірка репрезентативна за віком, статтю, областю проживання та розміром населеного пункту.	«Чи плануєте ви найближчим часом поїхати на заробітки за кордон?»	➤ Так, вже знайшов роботу за кордоном – 2% ➤ Так, планую знайти її найближчим часом – 10% ➤ Ні – 88%

(складено за [5, с.506;6;7;8])

Аналіз результатів соціологічних досліджень потенційної міграційної активності населення, проведених провідними інституціями України за останні роки, дає підстави для висновку, що вони носять здебільшого поодинокий, фрагментарний характер і висвітлюють лише окремі аспекти цієї проблеми. Наприклад, Інститут соціології НАН України, котрий більше 10 років проводить моніторингове дослідження особливостей розвитку українського суспільства, до низки питань на різноманітні теми включив також і питання щодо планів поїхати за кордон на тимчасові заробітки. Це дає змогу прослідкувати динаміку частки потенційних трудових мігрантів за певний період часу. Водночас, поза увагою залишаються потенційні стаціонарні мігранти та інші аспекти потенційної міграційної активності (наприклад, різні ступені її вираженості). Натомість, у запитальнику Київського міжнародного інституту соціології окрім установок на виїзд вивчається також і готовність до нього і навіть плани щодо тривалості перебування за кордоном (див.Табл.1). Однак, тут вивчення установок стосується лише стаціонарної міграції, а наявність планів уже стосується різних видів міграції.

Щодо міжнародних опитувань, то Інститут Геллапа дослідив основні рівні потенційної міграційної активності у більш ніж 160 країнах світу за період 2010-2015 р.р. Зокрема, результати показали суттєву різницю між позитивними міграційними установками, чіткими планами щодо здійснення міграційного переміщення та конкретними діями-підготовкою до міграції (див.табл.2).

Таблиця 2.
Дослідження потенційної міграції інститутом Геллапа

Тип міграційного потенціалу	Питання анкети
Бажання міграції	«В ідеальному випадку, якщо б у вас була можливість, ви б переїхали жити до іншої країни, чи залишились би в цій країні?»
Міграційні плани	«Чи маєте плани переїхати до іншої країни на постійне місце проживання в найближчі 12 місяців?» (запитують лише у тих, хто хотів би переїхати до іншої країни)
Підготовка до міграції	«Чи здійснювали ви певну підготовку для цього переїзду?»

(складено за [9])

Соціологічне дослідження Інституту Геллапа виявило, що за період 2010-2015 років 710 млн. людей загалом у світі висловили бажання мігрувати. Однак, 66 млн. (менше 10% з тих, хто висловив таке бажання)

мали реальні плани мігрувати і лише третина з них (23 млн.) – робили певні кроки, щоб реалізувати свої плани [9]. Однак ці обстеження стосувались лише потенційної стаціонарної міграції, залишаючи поза увагою потенційних тимчасових коротко- чи довготермінових трудових мігрантів.

Розвиваючи методологічний підхід інституту Геллапа (див.Табл.2) пропонуємо комплексне дослідження потенційної міграційної активності, яке передбачає не лише вивчення трьох основних її рівнів, а й уможливує ідентифікацію типів потенційної міграції за тривалістю перебування за кордоном (від короткотермінової до стаціонарної, див.Табл.3). Це у свою чергу дозволяє вивчити типи міграційної активності залежно від її рівня та ступеня вираженості міграційних прагнень особистості, де I-A – найбільш прийнятний варіант, а III-B – найбільш ризикований з точки зору втрат людського потенціалу території.

Таблиця 3
Логіко-структурна схема дослідження потенційної міграційної активності населення

Рівні потенційної активності	Предмет індикації	Інструмент індикації	Ступінь вираженості міграційних прагнень залежно від типу міграції		
			Коротко-термінова (до 1 року) Слабкий (А)	Тривала (до 5 років) Помірний (Б)	Стаціонарна (на постійно) Сильний (В)
I – Афективний (емоційний)	Бажання (диспозиція)	«Чи хотіли б Ви...»	I-A	I-B	I-B
II – Проміжний	Плани (внутрішня готовність, прийняте рішення)	«Чи плануєте Ви...»	II-A	II-B	II-B
III – Конативний (поведінковий)	Підготовка/ Діяльність	«Чи здійснювали Ви певну підготовку до...»	III-A	III-B	III-B

(авторська розробка)

Перший рівень, емоційний, що характеризує міграційні установки населення, їх загальне ставлення до міграції, називається «афективний». Другий – проміжний, показує наявність прийнятого рішення, готовність до майбутньої міграції. І останній, найбільш близький до здійснення власне міграційного переміщення – це конативний (поведінковий).

Ідентифікувати потенційних мігрантів, кластеризувати їх за рівнем та ступенем вираженості міграційної активності можна за допомогою вдало підібраних та продуманих запитань спеціальної анкети. Тобто соціологічне обстеження, проведене за допомогою науково обґрунтованого інструментарію, дозволить сформувати матрицю і заповнити відповідні клітинки таблиці 3 для населення окремої країни, регіону чи представників окремої групи.

Висновки. Дослідження й аналіз статистики реалізованої міграційної активності дозволяє виявити найважливіші проблеми в цій сфері й розробити відповідні заходи міграційної політики. Тобто йдеться про політику реагування. Натомість за умов інтенсифікації еміграції населення України, що відбувається на фоні демографічної й соціально-економічної кризи, загострюється необхідність розробки превентивної (запобіжної) політики. Для цього важливо визначити мотиви міграції, спрогнозувати масштаби й основні напрямки міграційних рухів. Тобто дослідження потенційної міграційної активності населення є основою для розробки адекватних механізмів, здатних впливати на міграційну поведінку населення.

При вивченні потенційної міграційної активності важливо виявляти і враховувати різні її рівні (емоційний, проміжний, поведінковий), основні мотиви, бажані напрямки та тривалість можливого перебування особи за кордоном. Це дозволить розробити адекватні заходи міграційної та соціально-економічної політики держави відповідно до кожного рівня активності, щоб запобігти масовому, незворотному виїзду населення за кордон. При цьому мова йде не про систему перешкод і заборон, а про дієві соціально-економічні механізми, здатні покращити рівень життя населення України.

Література.

1. Новий словник іншомовних слів: близько 40000 слів / за ред. Шевченко Л.І. Київ: АРІЙ, 2008. 672 с.
2. Пуригіна О.Г., Сардак С.Е. Міжнародна міграція: Навч.посіб. К.: ВЦ «Академія», 2007. 312 с.
3. Migration Policy Group. Migrant Integration Policy Index. URL: <https://www.migpolgroup.com/index.php/portfolio-item/migrant-integration-policy-index/>
4. Блинова О.Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі: Монографія. Херсон: РІПО, 2011. 486 с.

5. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 3 (17) / Головні редактори: Ворона В.М., Шульга М.О. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. 550 с.
6. Мостова Ю., Рахманін С. Кровотеча. Чому українці покидають свою країну. Дзеркало тижня. 2018. Випуск №3 (27 січня – 2 лютого). URL: https://dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html
7. Соціологічна група «Рейтинг». Міграційні настрої населення України URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/migracionnye_nastroeniya_naseleniya_ukrainy.html
8. Представництво МОМ в Україні. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні, 2017 URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf
9. Laczko F., Tjaden J., Auer D. Measuring Global Migration Potential, 2010-2015. / Data Briefing Series of IOM's Global Migration Data Analysis Centre. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/gmdac_data_briefing_series_issue_9.pdf

References.

1. Shevchenko, L. (editor), (2008), *Novyj slovnyk inshomovnykh sliv: blyz'ko 40000 sliv* [New Dictionary of Foreign Words: About 40,000 Words], ARIY, Kyiv, Ukraine.
2. Migration Policy Group (2015), “Migrant Integration Policy Index”, available at: <https://www.migpolgroup.com/index.php/portfolio-item/migrant-integration-policy-index/> (accessed 15 October 2019).
3. Puryhina, O.H. and Sardak S.E. (2007), *Mizhnarodna mihratsiia: Navch.posib.* [International migration: Manual], VTs «Akademiia», Kyiv, Ukraine.
4. Blynova, O.Ye. (2011), *Trudova mihratsiia naselennia Ukrainy u sotsial'no-psykholohichnomu vymiri: Monohrafiia* [Labor migration of the population of Ukraine in the socio-psychological dimension: Monograph], RIPO, Kherson, Ukraine.
5. Vorona, V. and Shulga, M. (chief editors). (2016), *Ukrains'ke suspil'stvo: monitorynh sotsial'nykh zmin* [Ukrainian Society: Monitoring of Social Changes], Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
6. Mostova, Y. and Rachmanin S. (2018), “Bleeding. Why do Ukrainians leave their country?”, *Dzerkalo Tyzhnya*, January 27. Available at: https://dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html (accessed 3 April 2019).
7. Sociological Group “Rating” (2016), “Migration attitudes of the population of Ukraine”, available at: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/migracionnye_nastroeniya_naseleniya_ukrainy.html (accessed 25 March 2019)
8. International Organization for Migration. Representation in Ukraine (2017), “Survey on Migration and Human Trafficking in Ukraine” Available at: http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_eng.pdf (accessed 3 April 2019).
9. Laczko, F., Tjaden, J. and Auer D. (2017), “Measuring Global Migration Potential, 2010-2015”, *Data Briefing Series of IOM's Global Migration Data Analysis Centre*, available at: https://publications.iom.int/system/files/pdf/gmdac_data_briefing_series_issue_9.pdf (accessed 5 January 2018).

Стаття надійшла до редакції 20.10.2019 р.